

46. Скоморовський В. Краєзнавчі студії Івана Франка / В. Скоморовський // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилівца. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2003. – С. 91–96.
47. Скоморовський В. Краєзнавчі студії Івана Франка / В. Скоморовський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2004. – Вип. VIII. – С. 129–144.
48. Скоморовський В. Іван Франко як краєзнавець / В. Скоморовський // Краєзнавець Прикарпаття. – 2004. – № 3. – С. 40–42.
49. Стеблій Ф. Яків Головацький – діяч українського національного відродження / Феодосій Стеблій // Шашкевичіана : зб. наук. праць. – Вип. 1 : Маркіян Шашкевич і українське національне відродження; Вип. 2 : “Руська Трійця”, її оточення, послідовники і дослідники / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т заповідник Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі, Шашкевичівська комісія у Львові. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. – С. 225–236.
50. Стежками Івана Франка: екскурсійні маршрути. – Львів, 2006. – 85 с.
51. Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – 636 с.
52. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.) / Б. Трофим'як. – Тернопіль : Екон. думка, 2001. – 694 с.
53. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство : навч. посіб. для студ. / О. М. Уривалкін. – Ніжин, 2002. – 157 с.
54. Федорова Л. В. Енциклопедія краєзнавства України: постановка проблеми / Л. В. Федорова // VIII Всеукраїнська наукова конференція. Історичне краєзнавство і культура. – Х., 1997. – 431 с.
55. Черепанин М. В. Музична культура Галичини другої половини XIX – першої половини XX століття : дис. ... доктора мистецтвознав. : спец. 17.00.01 / Черепанин Мирон Васильович. – К., 1998. – 389 с.
56. Шутка Р. Туристські маршрути області, пов'язані з перебуванням І. Франка на Прикарпатті / Р. Шутка // Краєзнавець Прикарпаття. – 2006. – № 8. – С. 26–27.

В статье выделены основные блоки историографических проблем туристско-краеведческого движения в Галиции 1830–1930-х гг. Проанализирован широкий спектр различных по жанрам и видам научных публикаций: справочники, энциклопедии, фундаментальные сборники научных трудов и тематические журналы, диссертационные работы и авторефераты, монографии, статейные публикации. Сделаны выводы о украиноцентричной позиции большинства современных украинских ученых.

Ключевые слова: историография, туристско-краеведческое движение, Галиция.

In the article the main blocks of the historiographical problems of tourist and local lore movement in Galicia 1830–1930 is singled out. The wide range of different genres and types of publications: reference books, encyclopedias, compilations of the fundamental of scientific papers and thematic journals, dissertation works and theses, monographs, article publication is analyzed. The conclusions about the ukrainian centered position of the majority of modern Ukrainian scientists is done.

Keywords: historiography, tourism and local lore movement, Galicia.

УДК 94(477):323.27:329.05(093.3) “1905–1907”

ББК 63.3(4 Укр)522-4

Дмитро Кудінов

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Аналізуються роль, рівень активності та впливовості політичних організацій, що діяли в сільській місцевості в 1905–1907 рр. на території підросійської України, на основі мемуарної літератури.

Ключові слова: мемуари, Істпарт, РУП, УСД “Снілка”, РСДРП, ПСР, монархісти, ліберали, революція, агітація.

Останнім часом мемуаристика стає доволі популярним об'єктом досліджень вітчизняних учених. Дійсно, спогади дозволяють не лише розширити фактаж досліджень за рахунок даних, що не зустрічаються в документальних свідченнях, а й допомагають зрозуміти дух епохи, людей, які її творили, краще пізнати світ особистості самого автора. “Білою плямою” із цього погляду залишається спектр спогадів мемуаристів-аграрників, тобто членів політичних організацій й учасників селянського руху, які намагалися поширити партійний вплив на селянську масу, підняти її на організовану й безкомпромісну боротьбу із царатом.

Найбільш продуктивним періодом публікації мемуарів учасників революційного руху на селі були 1920-ті роки, чому сприяла діяльність Всеукраїнської комісії з історії Української революції й Комуністичної партії (Істпарту) ЦК КП(б)У (від 1929 р. – Інститут історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У), що зосередилася на зборі документів і спогадів учасників революційного руху дожовтневого періоду, революції 1917 року та громадянської війни. Значна частина мемуарів вийшла на сторінках органу українського Істпарту “Літопис революції”. Крім того, учасники Першої російської революції (далі – ПРР) друкувалися в інших історико-революційних журналах, як-то: “Каторга та заслання”, “Червоний архів”, “Пролетарська революція”. Частина мемуарів, зібраних самими учасниками революційного руху, а також Істпартом та групами сприяння, була опублікована в ювілейних збірках до 20- і 25-річчя ПРР.

Попри важливість і плідність проведеної Всеукраїнським і місцевими істпартами, а також окремими ентузіастами роботи історико-революційна мемуаристика в радянські часи зустріла шквал критики. По-перше, радянські історики в цілому правильно робили зауваження щодо недосконалості опису та літературної редакції спогадів. По-друге, і головне, мемуари як твори, у яких проявлялася вільна творчість авторів, виявилися небезпечними для режиму. Згубно на стан вітчизняної мемуаристики вплинув лист Й.Сталіна “Про деякі питання історії більшовизму” (опублікований у шостому номері “Пролетарської революції”, 1932), спрямований проти інакодумства. Це ознаменувало ствердження партійно-класового підходу до джерел, у тому числі й до мемуарів, та їх інтерпретації, домінування директивної ідеологічної лінії, яка не допускала щонайменших відхилів від догми. У результаті кількість опублікованих мемуарів зменшувалася. А з початку 1930-х років друк спогадів учасників селянського руху був припинений зовсім.

Ще до виходу сумнозвісного листа спогади багатьох мемуаристів, особливо аграрників, піддавалися шельмуванню за “буржуазний” або “дрібнобуржуазний” підхід. Зокрема, гостро критикувалися збірники спогадів “1905 рік на Конотопщині”, “1905 рік на Миколаївщині”, “1905 рік на Полтавщині” і “1905 рік на Сумщині”. Матеріали збірників критики визнавали “сирими”, позбавленими більшовицької ідейності, себто такими, що не висловлювали офіційну позицію компартії на історію розвитку робітничого, селянського та загального революційного рухів [4; 18; 19]. Показовим із цієї точки зору є відгук радянського публіциста О.Гершбейна на виданий у 1930-му році збірник статей і спогадів “1905 рік на Сумщині”, який звинуватив укладачів книги в “політичній необробці” [4, с.199].

Традицію скептичного ставлення до мемуаристики селянського руху продовжили дослідники післявоєнної доби. Так, Н.Комаренко відмічала, що спогади, опубліковані в перші роки існування “Літопису революції”, відбивали лише окремі події й часто були позбавлені узагальнень і літературної обробки редакцією. Крім того, питання класової боротьби в мемуарах, де розповідалося про селянський рух, були розглянуті на сторінках журналу схематично, побіжно й не можуть, відповідно, претендувати на повноту висвітлення [12, с.22, 62]. Водночас відбувалася певна реабілітація мемуаристики. Історики відмічали важливість мемуарів як бази цінних фактів, вивчення яких доповнює картину класової боротьби на селі, визначали їхню роль у формуванні радянської історичної концепції революційного руху й джерельної бази [1, с.56; 14, с.25; 28, с.5]. Проте певної систематизації й історіографічного опису мемуарної літератури, на жаль, радянські історики не проводили.

Огляд мемуарної літератури селянського руху подають і сучасні дослідники. Особливо виразно він представлений у працях О.Герасименко, С.Євсєєнка й В.Магася. Зокрема, О.Герасименко у своїй дисертації вибірково описала використані нею мемуарні джерела, підбила підсумок, що останні є важливими для вивчення ментальності народних мас, що дозволяє деталізувати історичні події, не зафіксовані в інших джерелах

[3, с.45–48]. С.Євсеєнко звернув увагу на структурування тексту спогадів, їхню змістову цінність з позицій загальність–детальність [7, с.48–69]. В.Магась, аналізуючи спогади окремих учасників і свідків селянського руху, відзначив, що вони не просто фіксували хід подій, а й намагалися осмислити суспільно-політичну ситуацію в країні, значення Селянського союзу в громадському житті, власну роль у пропаганді й організації селянства [20, с.38–42]. Окремі аспекти взаємодії політичних партій і селянства на основі документальних джерел, матеріалів преси та мемуарної літератури дослідив у своїй дисертації В.Дубінський [6]. Спогади очевидців селянського руху, у зв'язку з виборчою кампанією до Державної думи та діяльності в ній селянських депутатів від України, розглядалися в дисертації О.Коника. Прикметно, що він їх описував (спогади Є.Чикаленка, Д.Дорошенка, О.Лотоцького) саме в історіографічному ракурсі. Автор відзначив, що попри певну тенденційність, властиву загалом мемуарам, вони є “доброякісними літературними джерелами”, які за своїм фактологічним компонентом далеко виходять за межі доступних документальних джерел [13, с.31–32].

Проте, незважаючи на зміну в сучасній українській історичній науці акцентів в оцінці значення мемуарної літератури, вона, як комплекс джерел особистого походження і як метажанр, залишається малодослідженою й має ще багато дослідницьких перспектив. Це повною мірою стосується й спогадів аграрників. Тож метою нашої статті є історіографічний аналіз мемуарної літератури, у якій репрезентований аспект політичної діяльності партій на селі. Висвітлення цього питання, переконані, дозволить більш глибоко осягнути тему взаємодії селянства та політичних організацій, впливу останнього на розвиток селянського руху.

Мемуаристи 1920-х років по-різному оцінювали діяльність політичних партій на селі. Певний плюралізм пояснюється тим, що авторами виступали не лише члени більшовицької партії, а й представники різних течій соціал-демократії (українські та загальноросійські партії). Як правило, вони розглядали тодішню політичну дійсність і проблематику селянського руху в дусі партійної ідеології, яку сповідували в ті роки. Саме тому спогади аграрників слід вирізняти за політичною належністю авторів. Але водночас їх можна гуртувати за рядом формальних ознак, наприклад, за показником стихійної або організованої пропаганди. Про формування окремих агітаційних сільських груп у 1905 р., зокрема, писали С.Немзер [22], Б.Ельцин [32], Б.Лінцер [15], О.Черкунов [29], М.Пижов [23] (усі – колишні члени РСДРП), І.Лубенець [17] (РУП) і А.Ріш [24; 25] (УСД “Спілка”). У Сумському повіті, за повідомленням А.Гетлера, місцева організація РСДРП через робітників заводів безпосередньо зав'язувала відносини із селянами, охочими до революційної літератури [5, с.32].

Відповідно до належності до тієї чи іншої партії, мемуаристи описували різні форми роботи партій із селянством. Так, члени РУП удавалися переважно до влаштування мітингів, поширення агітаційних матеріалів, бесід і читань із сільською молоддю, формування гуртків селян, а по можливості й сільських партійних груп. Про це знаходимо повідомлення в різних мемуарних джерелах. Зокрема, ветеран РУП І.Лубенець згадував, що його партія розгорнула серед селянства жваву діяльність – поширювала по селах свою друковану продукцію, влаштовувала мітинги в “дні свобод”, підтримувала місцеву організацію Селянського союзу [17, с.35–38]. Колишній наймит с. Вовчик Лубенського повіту Г.Етнерович, який близько контактував з місцевими лівими, в автобіографії писав, що ще на початку революції поширював “нелегальщину” (прокламації), переважно рупівську, серед односельців [33, с.127]. Про популярність рупівської літератури на селі свідчив і колишній член РУП Ю.Коллард. Він пригадував, що ще в 1901 р. у Кобеляцькому повіті не було жодного населеного пункту, де б не побувала партійна брошура “Дядько Дмитро” [11, с.99].

Чимало уваги в мемуарах приділено діяльності УСД “Спілка”. Колишній секретар Херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП (далі – ХГК

РСДРП) О.Черкунов писав, що “Спілка”, до якої він ставився із симпатією, ще до початку Жовтневого страйку “мала значне революційне минуле”, поширюючи партійну пресу серед селянства, що, насправді, не відповідало дійсності [29, с.103]. Власне, просування преси на селі не було головним агітаційним методом “Спілки”. Як свідчив колишній член її Головного комітету А.Ріш, “звичайною формою роботи були селянські конференції, де поряд з питаннями політичного характеру вирішувалися й питання місцевого значення”. Крім того, важливим видом діяльності партії він називав влаштування страйків наймитів в економіях [24, с.129; 25, с.156, 167]. У спогадах члена “Спілки” Скриннікова, якими користувався А.Ріш, іншими видами роботи на селі називалися агітація за складання наказів депутатам Державної думи (автор іменував цю форму роботи “демократичним характером діяльності”), а також створення ще до початку польових робіт страйкових комітетів (“пролетарський характер діяльності”) [25, с.154].

Члени РСДРП, як видно зі спогадів, намагалися вдатися до тактики подібної до “спілчанської”, проте в менших масштабах. Зокрема, Черкунов писав, що йому вдалося в Тираспольському повіті влітку 1905 р. влаштувати кілька сходів, на яких ухвалювалися рішення про зміну орендних умов, а також влаштування страйків наймитів. Успіх переконав новоросійських соціал-демократів у потребі розгорнутої роботи серед селянства. Одеська та інші організації РСДРП Херсонщини почали діяти за підтримки “Спілки”. Справа пішла легше: на селі утворювалися осередки РСДРП, які координували свої дії з міськими групами партії, влаштовувалися мітинги, здійснювалося організаційне сприяння створенню комітетів Всеросійського селянського союзу (далі – ВСС), велася антипогромна агітація. Зрештою, 23–27 листопада 1905 р. в Одесі відбулася перша губерньська конференція селянських організацій соціал-демократів, на якій була створена окрема сільська губерньська організація РСДРП [29, с.108–117]. У третій період революції, коли значна частина соціалістів знов пішла в підпілля, тактика відкритої агітації селянства змінилася на друковане слово та переформатування існуючих груп і комітетів у законспіровані структури партії. Також есдеки докладали зусиль до реставрації комітетів ВСС, влаштування губерньської та повітових конференцій сільських організацій РСДРП на Херсонщині. Прикметно, що вони могли діяти врозріз з рішеннями керівних структур партії. Зокрема, есдеки-одесити в 1906 р. попри оголошений партією бойкот виборів до Державної думи агітували селян узяти участь у виборах до парламенту й провести туди своїх “борців за землю та волю” [30, с.46]. Загалом діяльність ХГК РСДРП була передовою серед усіх організацій російських соціал-демократів в Україні, що працювали на селі. Це відзначено й в історичних дослідженнях, зокрема, у статті радянського вченого І.Сабадирьова, присвяченій активності більшовиків в українському селі в роки ПРР. На жаль, цей автор не звернувся до спогадів Черкунова, що значно б збагатило його працю фактичним матеріалом [26].

Оцінка діяльності ліберальних і правих партій на селі в мемуарах варіюється від нейтральної до вкрай негативної. Лише в спогадах колишнього земського службовця І.Салоїда знаходимо позитивний відгук про очільника Сумської групи КДП П.Лінтварьова й лібералів у цілому, які провадили активну агітацію за свою програму на селі й навіть добилися просунення свого кандидата на вибори до Державної думи завдяки підтримці селян [27]. Один з колишніх керівників більшовицької організації Херсона В.Ліпшиц у своїх спогадах, навпаки, глузував з кадетів, змалювавши картину вдалого виступу місцевих соціал-демократів перед селянами на зібранні, влаштованому губерньським комітетом КДП. Програму лібералів, якщо вірити авторові, селяни зустріли з прохолодою, а от промови есдеків знайшли відгук серед слухачів. Осоромлені кадети вимушені були покинути залу й зібрання перетворилося на мітинг лівих, що скористалися нагодою загітувати селянство [16, с.147]. Подібну картину описав С.Немзер. Так, у с. Кустолово, пригадував він, разом відбулося два мітинги – один влаштували есдеки, а другий – чорносотенці. На мітингу лівих зібралось селян набагато більше, у той час ко-

ли оратора від СРН прийшло послухати лише кілька десятків місцевих мешканців [22, с.86–87]. В Устивиці провладний мітинг, влаштований місцевим священиком, був зірваний соціал-демократами, повідомляв М.Пижов. Симпатії селян виявилися на боці революціонерів; “вороги народної свободи” під гнівні вигуки вимушені були залишити волосне правління [23, с.38–40]. Щоправда, навіть у мемуаристиці 1920-х років можна віднайти поодинокі свідчення на користь прибічників царського режиму. Так, Черкунов визнавав, що на Херсонщині осередки СРН та інших монархічних організацій формувалися шляхом залучення до них місцевих жителів, серед яких залишалися сильними монархічні почуття, що було небезпечним для роботи революційних груп [31, с.42]. У селах Сумського повіту до весни 1905 року серед селян були міцними установки, що “сіцлісти” та анархісти є “антихристами”, оскільки виступають проти царя, а також руйнують церкви та б’ють православних, пригадував один із селян с. Велика Чернеччина [21, с.105].

Загалом ставлення до чорносотенців з боку мемуаристів було вкрай негативним. Усі вони однобічно описували їх як темну провладну силу, що переважно займалася влаштуванням єврейських погромів і переслідуванням революціонерів. Подібна негативізація правих та лібералів, звичайно, пов’язана з лівою політичною позицією мемуаристів. Водночас спогади діячів ліберального руху або прибічників монархізму, як правило, не містять інформації про їхню успішну діяльність серед селянства. Тож контраргументувати повідомлення “лівих” мемуаристів можна лише за допомогою документальних джерел і публіцистики початку ХХ ст. Почерпнути ж інформацію про конкретну партійну роботу СРН або інших монархічних організацій з опублікованих спогадів фактично неможливо.

Мемуаристи не лише таврували прибічників царату, але й піддавали критиці політичних опонентів за лівим табором. Так, Ю.Коллард писав, що “російські соціал-демократи зовсім селянством не займалися, а соціалісти-революціонери, хоч у своїй теорії й спиралися на селянстві, але в дійсності нічого спільного з селянством, особливо ж українським, не мали, бо українського села і його мови не знали” [11, с.109]. Відсутність роботи із селянством до початку ПРР, дійсно, визнавали й колишні члени РСДРП, зокрема, А.Черкунов і Б.Ельцин. Проте це стосувалося далеко не всіх регіональних осередків партії. Факти дореволюційних зв’язків організацій РСДРП і селянства фіксуються як документально, так і в спогадах М.Козиленка, О.Черкунова, М.Пижова, А.Геттлера та багатьох інших мемуаристів. Тож повідомлення Ю.Колларда є наслідком незнання специфіки роботи на селі регіональних структур РСДРП.

Для кращого розуміння умов діяльності сільських партійних осередків, причин їх занепаду цінною є критика власних організацій, до якої вдавався дехто з мемуаристів. Зокрема, М.Галаган (до 1905 р. член РУП, 1905–1908 рр. перебував у складі УСД “Спілка”) про РУП писав, що партійні “низи”, від яких залежало формування партійної “громадської думки”, не були підготовані до обміркування й вирішення принципів програмових питань. Перебуваючи в провінції з метою формування рупівських гуртків, він “бачив наочно, з кого складаються оті партійні “низи”, які до того ж організаційно не так уже міцно були з партією зв’язані. Це були або малосвідомі напівпролетарські селянські елементи, або в кращому разі був це нечисленний ремісничо-пролетарський елемент”. Звичайно, це відбивалося на якості агітації [2, с.111].

Яка з партій усе ж таки користувалася найбільшою популярністю в початковий період ПРР в українського селянства, важко відповісти навіть на спільній основі документальних й особових джерел. Аграрії, згадували деякі з мемуаристів, слабо розрізняли програми та завдання різних лівих сил. Так, селяни Верхньодніпровського повіту на Катеринославщині, збентежені дробленням лівого партійного спектра, наполягали на об’єднанні всіх партійних угруповань, що, на їхнє переконання, прискорило б процес отримання землі та волі [9, с.129]. Тонкощі партійних програм, економічна доцільність пропозицій майнових перерозподілів нерідко залишалися “темним лісом” для сільсько-

го обивателя. Зокрема, Черкунов згадував, що в селян Херсонщини “бажання проникнути в сутність нашого вчення було настільки великим, що, наприклад, дехто з них напам’ять вивчав нашу програму II з’їзду й потім, виступаючи, *козирав словами, які часто не зовсім розумів*” (курсив наш. – Д. К.) [30, с.38]. Звичайно, що поверхнєве сприймання партійних листів заплутувало селян, які губилися в здогадах, яку партію їм усе ж таки підтримувати.

У деяких місцевостях симпатії селян були більш виразними. Зокрема, житель с. Локні Кролевецького повіту В.Мороз писав, що “для нас, селян, зрозумілі тільки дві партії: робоча (РСДРП) і селянська (РУП)” [3, с.95]. Відповідно локнянські жителі вважали, що ближчою до них була саме РУП, яка робила ставку на трудове селянство. Про її популярність свідчило й те, як сприймали селяни її агітаційну літературу. Так, “Дядько Дмитро”, потрапивши одного разу Колларду в селі на очі, був просто заяложений руками до чорноти. При цьому всі сторінки були цілими: “З того було видно, як обережно поводяться селяни з нашою літературою й сторінки з книжечок на цигарки не видирають” – факт, що приголомшив автора, який знав селянський побут [11, с.107].

Відносно 1906–1907 рр. можна говорити про пріоритетність УСД “Спілки”, котра добилася відчутних результатів як у поширенні своєї пропаганди й формуванні низових структур партії, так і на виборах до II Державної думи. Після того як осередки Селянського союзу були піддані жорстким репресіям узимку 1905–1906 рр., політичний простір села в багатьох місцевостях був захоплений “Спілкою”. За повідомленням Ріша, у Сквирському повіті, де він працював по лінії організації в 1906–1907 рр., уже було багато селян чіткої соціал-демократичної орієнтації (Сквирсько-Васильківська районна організація УСД “Спілки”). Про міцність впливу “спілчан” указував і Галаган, якого під час об’їзду територій Чернігівщини, Київщини та Волині “вразило не тільки те, що розгромити організацій жандармам не вдалось, але й те, що справді відчувалось, що “маси” не є якоюсь фікцією, а таки справді реально існують, і що хоч і сиплються жандармські удари, але до самого низу вони не досягають” [2, с.125].

Але добитися загального визнання селянства, як ВСС, “Спілці” так і не вдалося. Ріш пояснює це рядом причин. По-перше, сільські організації не мали оформленого характеру, як міські групи. У “Нарисах” він уточнює, що огріхи в роботі організації на селі були із самого початку, оскільки вона “не мала ясного та витриманого погляду на завдання своєї роботи на селі й на форми селянської організації”. Сільські групи активувалися на час приїзду агітатора з міста, а також на час проведення страйку або влаштування іншої форми боротьби з поміщиком [25, с.145, 154]. Для “Спілки”, попри переважання в її кількісному складі селянства, був властивим пріоритет роботи в місті. Нарешті, визнає Ріш, партія дуже швидко перетворилася на “болото”, оскільки в період масового притоку нових членів до організації до неї приєдналося чимало представників дрібної буржуазії, які нерідко очолювали місцеві комітети партії [24, с.130]. Це, звичайно, впливало на “непролетарський” характер організації, окремі групи якої навіть вдавалися до злочинної діяльності. Тим самим Ріш певною мірою виправдовував ярлик “дрібнобуржуазної партії”, який навіщувався УСД “Спілка” більшовиками.

Проте вже в “Нарисах” Ріш змінив акценти й здійснив спробу реабілітувати “Спілку” у реаліях поступового формування радянського тоталітарного ладу. Він провів паралелі з більшовиками щодо підтримки УСД “Спілки” зв’язку трудового селянства та робітництва, намагаючись тим самим довести, що “Спілка” “попри свій меншовизм і болотяність мала деякі риси, родинні КП(б)У” і, на його думку, фактично готувала платформу для перемоги партії Леніна в Україні вже в 1917 році [25, с.130].

У ряді спогадів зустрічаємо повідомлення про популярність російських лівих. Так, М.Козиленко писав, що в Сорочинцях успішно діяв гурток РСДРП, який ще до початку революції проводив доволі активну агітаційну роботу серед місцевих мешканців [10, с.289–290]. Про щільний зв’язок Олександрівської організації РСДРП із селянами

найближчих сіл, установлений ще в 1900–1901 рр., повідомляв М.Карпенко. Загітовані есдеками селяни згодом узяли участь в Олександрівському збройному повстанні [8, с.180]. О.Черкунов пригадував, що ще до 17 жовтня 1905 р. в Ананьєвському, Єлисаветградському, Тираспольському й Одеському повітах міцний зв'язок із селом тримала саме РСДРП, тоді як есери тут “ніде в селі не залишили й сліду чого-небудь організаційно міцного” [29, с.112]. Те саме стверджував Б.Лінцер. У Єлисаветградському повіті, писав він, есдеки пересилювали конкурентів із ПСР, що поширювала свій вплив на частину місцевої інтелігенції та селянства, але через організаційну слабкість так і не змогла перетворитися на серйозну політичну силу в сільській місцевості [15, с.109].

У багатьох інших місцевостях, навпаки, есери виявлялися більш впливовими. У Миргородському повіті у віддалених від його центру селах вони в селян користувалися значним успіхом. Один з есерівських агітаторів виступав на мітингах настільки успішно, що місцеві мешканці просто “боготворили його”, – визнавав М.Пижов [23, с.11]. Про відчутну конкуренцію есерів “спілчанам” у сільських районах писав у «Нарисах з історії “Спілки” і А.Ріш [25, с.165–166]. Анонімний “товариш Немо” визнавав, що Селянський союз ПСР на Катеринославщині мав більший вплив, ніж есдеки. “Селянство бачило у своєму (курсів наш. – Д. К.) “Союзі” фізичну силу, не заглиблюючись у сутність самої спілки”, – відзначав він [9, с.129].

Мемуари дозволяють виявити не лише ставлення селян до партій, а й те місце, яке виділяли селянству партійні керівники центральних і місцевих проводів. Більшість колишніх членів РУП-УСДРП, УСД “Спілка” і РСДРП у своїх спогадах, попри симпатію до селянства, усе ж таки наполягали на пріоритеті “робітничого напрямку” своїх партій. Селянство, на їхню думку, повинно було орієнтуватися на робітничий клас, на його організацію та боротьбу. Селянський рух вони розуміли як другий за значенням фронт опору самодержавству та капіталізму. Це стосувалося також класової ідентифікації партій. Так, М.Галаган називав “Спілку” “правдивою пролетарською партійною організацією”, незважаючи на те, що ця партія користувалася популярністю саме серед селян [2, с.125]. Йому суперечив А.Ріш, котрий характеризував “Спілку” саме як “селянську” організацію [24, с.126]. У “Нарисах” він теж підтримував імідж УСД “Спілки” як партії українського селянства, пояснивши, що саме невіддільна від РСДРП українська соціал-демократія стала виразницею його інтересів, оскільки, по-перше, соціально-політичні мотиви селянського руху переважали на той час перед національними. По-друге, масовий селянський рух у роки ПРР запозичував форми боротьби міських робітників (передусім страйк), які вже перебували під впливом соціал-демократів. По-третє, проникненню в українське село марксистської партії сприяла наявність армії сільських найманих працівників, що за своїм класовим становищем наближалися до промислового робітництва [25, с.128–129, 160–161].

У цілому описані нами мемуари значно доповнюють і розширюють межі аналізу тематики політичної сторони селянського руху напередодні та в роки ПРР. По-перше, дослідник отримує інформацію про бачення перебігу подій ніби зсередини самої партії. При цьому він здатен установити відповідність або, навпаки, розбіжність партійних декларацій і практики діяльності партій на місцях. Так, усупереч аграрній програмі РСДРП, що пропонувала на початку революції повернути селянам лише “відрізки”, місцеві комітети, швидко розібравшись з реальними вимогами села, агітували за більш радикальні заходи наділення селян землею. Спогади також заперечують повсюдне жорстке протистояння в роки ПРР фракцій більшовиків і меншовиків, соціал-демократів й есерів, “спілчан” та інших лівих. По-друге, вони дозволяють уточнити реальний вплив тієї чи іншої партійної організації і відтворити політичну карту популярності партій – РУП, УСД “Спілки”, ПСР, РСДРП. По-третє, спогади сприяють осмисленню рівня політичної свідомості селянства, його громадянської зрілості та соціально-політичної активності. Подальше дослідження мемуаристики аграрників, упевнені, повинно відбува-

тися саме в історіографічному ракурсі з наведенням паралелей з положеннями та висновками авторів наукових робіт із зазначеної тематики.

1. Алаторцева А. И. Советская историческая периодика, 1917 – середина 1930-х годов / А. И. Алаторцева. – М. : Наука, 1989. – 259 с.
2. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті–1920 р.): документально-художнє видання / М. Галаган ; [передм.: Т. Осташко, В. Соловійова]. – К. : Темпора, 2005. – 656 с.
3. Герасименко О. В. Селянський рух на Лівобережній Україні. (1900 – лютий 1917 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Герасименко ; Черніг. держ. ін-т екон. і упр. – Чернігів, 2007. – 285 с.
4. Гершбейн О. “1905 рік на Сумщині” : зб. Вид-во м. Суми. 1930 р. / О. Гершбейн // Літопис революції. – 1931. – № 3. – С. 198–201.
5. Геттлер А. Е. Попередники 1905 року в м. Сумах / А. Е. Геттлер // 1905 рік на Сумщині : зб. наук. статей. – Суми : Плуг і молот, 1930. – С. 28–37.
6. Дубінський В. А. Аграрне питання Наддніпрянської України в українській громадсько-політичній думці у 1890-ті – 1917 роки : дис. ... канд. іст. наук / В. А. Дубінський ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 196 с.
7. Євсєєнко С. А. Революційні події 1905–1907 рр. в Україні в історіографії: сучасний погляд на радянську концепцію / С. А. Євсєєнко. – К. : МАУП, 2005. – 193 с.
8. Карпенко Н. (Жорж) Из истории Александровской организации (Воспоминания участника 1901–1905 гг.) / Н. Карпенко // Летопись революции. – 1926. – № 1. – С. 178–190.
9. Когон Э. Из истории селянского движения на Екатеринославщине накануне 1905 года / Э. Когон // Летопись революции. – 1926. – № 5. – С. 95–130.
10. Козиленко М. До повстання сорочинських селян / М. Козиленко, Ф. Вільченко // Літопис революції. – 1930. – № 6. – С. 287–302.
11. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів, 1897–1906. Українська студентська громада у Харкові і Революційна Українська Партія (РУП) / Ю. Коллард. – Торонто : Срібна сурма, 1972. – 224 с.
12. Комаренко Н. В. Журнал “Літопис революції” : історіографічний нарис / Н. В. Комаренко. – К. : Наук. думка, 1970. – 172 с.
13. Коник О. О. Діяльність селянських депутатів з України в I і II Державних думах : дис. ... канд. іст. наук / О. О. Коник ; Ін-т іст. України АН України. – Х., 1993. – 249 с.
14. Лещенко М. Н. Українське село в революції 1905–1907 рр. / М. Н. Лещенко. – К. : Наук. думка, 1978. – 360 с.
15. Линцер Б. Из истории революционного движения в Елисаветграде / Б. Линцер // Літопис революції. – 1928. – № 5. – С. 100–115.
16. Липшиц В. 1905 год на Херсонщине (Из личных воспоминаний) / В. Липшиц // Летопись революции. – 1926. – № 2. – С. 142–148.
17. Лубенец И. Лубны в 1905 году / И. Лубенец // 1905 г. на Полтавщине. – Полтава : [б. и.], 1925. – С. 35–38.
18. М. И. 1905 г. на Конотопщине / М. И. // Летопись революции. – 1926. – № 1. – С. 201–202.
19. М. И. 1905 год на Полтавщине / М. И. // Летопись революции. – 1926. – № 2. – С. 212–213.
20. Магась В. О. Всероссийский селянский союз в Україні у 1905–1907 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. О. Магась ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 297 с.
21. Машталер І. Про 1905 рік в селі Чернечині / І. Машталер // 1905 рік на Сумщині : зб. наук. статей. – Суми : Плуг і молот, 1930. – С. 104–105.
22. Немзер С. Наша работа в деревне / С. Немзер // 1905 год на Полтавщине : сб. – Полтава : Полиграфтрест, 1925. – С. 85–88.
23. Пыжов Н. Сорочинское крестьянское восстание 1905 г. Воспоминания руководителя восстания / Н. Пыжов. – М. : Изд-во Всесоюзного общ-ва политкаторжан и сс.-поселенцев, 1929. – 175 с.
24. Риш А. Г. Из жизни “Спилки” (по личным воспоминаниям) / А. Г. Риш // Летопись революции. – 1923. – № 5. – С. 126–135.
25. Риш А. Г. Очерки по истории “Спилки” / А. Г. Риш // Летопись революции. – 1925. – № 2. – С. 125–173.
26. Сабадирьов І. Л. Про пропаганду ленінської аграрної програми серед селянства України / І. Л. Сабадирьов // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – 1983. – Вип. 9. – С. 58–60.
27. Салоїд І. Скалки спогадів / І. Салоїд // 1905 рік на Сумщині. – Суми : Плуг і молот, 1930. – С. 84–88.
28. Сарбей В. Г. Істпарті та їх місце в розвитку історичної науки на Україні / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1967. – № 1. – С. 3–10.
29. Черкунов А. Н. Революционное движение среди крестьян на юге России и социал-демократия (Из личных воспоминаний) / А. Н. Черкунов // Каторга и ссылка. – 1925. – № 2. – С. 103–117.
30. Черкунов А. Н. Революционное движение среди крестьян на юге России и социал-демократия (Из личных воспоминаний) / А. Н. Черкунов // Каторга и ссылка. – 1925. – № 3. – С. 37–50.

31. Черкунов А. Н. Революционное движение среди крестьян на юге России и социал-демократия (Из личных воспоминаний) / А. Н. Черкунов // Каторга и ссылка. – 1925. – № 4. – С. 39–49.
32. Эльцин Б. Работа среди крестьян / Б. Эльцин // 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одешине. – Одесса : [б. и.], 1925. – С. 60–72.
33. Этнерович Г. Краткая автобиография / Г. Этнерович // 1905 год на Полтавщине : сб. – Полтава : Полиграфтрест, 1925. – С. 127–129.

Анализируются роль, степень активности и влиятельности политических организаций, действовавших в сельской местности в 1905–1907 гг. на территории российской Украины, на основе мемуарной литературы.

Ключевые слова: мемуары, Истпарт, РУП, УСД “Спилка”, РСДРП, ПСР, монархисты, либералы, революция, агитация.

The role, the degree of activity and influence of political organizations which acted in the rural area in 1905–1907 in the Ukrainian part of the Russian Empire is analyzed on the basis of memorial literature.

Keywords: memoirs, Istpart (Commission on the History of the October Revolution and the RCP), Spilka (Ukrainian Social-Democratic Union), RSDLP (Russian Social Democratic Labour Party), Esers (Socialist Revolutionary Party), monarchists, liberals, revolution, campaign.